

Research Paper

Establishing a Connection between the Myth of Jamshid and the Archaeological Elements of the Banesh Period in Fars: Archaeology of Mythology and how it Contributes to Resolving a Cultural Mystery

1. Sorena Firouzi*^{id}, 2. Zeynab Heybati^{id}

1. PhD Graduated in Historical Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandarn, Babolsar, Iran. (Corresponding Author), E-mail: Sorena.firouzi@gmail.com

2. Master of Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Art, Neyshabur University, Neyshabur, Iran.

Received: 2025/10/15 Accepted: 2025/12/05 PP 100-125

Abstract

Studying myth and mythic history within an archaeological context opens a window into a branch of modern scientific studies known as *archaeomythology*, which can be considered equivalent to myth archaeology. In this approach, the foundational premise of research is on the historicity of the narrative and the events described in the myth. The extent to which elements of a mythological story can be traced and correlated with field excavation is a key task in studies of archaeomythology. This study investigates the myth of Jamshid in narratives derived from Iranian-Islamic written sources, particularly the Pahlavi text Bundahishn. It examines whether traces of this ancient story can be interpreted through an archaeological lens, and, if so, identifies the evidence supporting such correlations. The findings demonstrate that, based on the alignment of certain descriptive elements related to deeds attributed to the age of Jamshid and the chronological data associated with this myth, a meaningful connection can be established between the components of this story and the prehistoric Banesh (Banish) period in the southern Zagros region (Fars).

Keywords: Myth, Jamshid, archaeomythology, Banesh period, Southern Zagros.

Citation: Firouzi, Sorena, Heybati, Zeynab. (2026). *Establishing a Connection between the Myth of Jamshid and the Archaeological Elements of the Banesh Period in Fars: Archaeology of Mythology and how it Contributes to Resolving a Cultural Mystery*. Journal of Historical and Literary Iranology, 1 (1), 100-125.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Archaeomythology is an interdisciplinary field in which the archaeologist investigates the origins of a myth using archaeological evidence to determine the extent to which the myth's core elements reflect historical reality. This framework offers an integrative approach to the study of humanity's historical, rather than evolutionary, trajectory, in which myth and its cognitive dimensions occupy a legitimate position in archaeological analysis. The field took shape in the latter half of the twentieth century through the work of Maria Gimbutas, who sought to interpret symbolic elements found in archaeological contexts by reference to the worldview and mythological systems of the related cultures. She explicitly used archaeomythology as a methodological tool for examining cultural remains.

Joan Marler, founder of the Institute of Archaeomythology in the United States in 1998, continued and expanded Gimbutas's line of inquiry. Her work focused on sacred cosmologies, lost systems of belief and ritual, and ancient cultural patterns that continued into historical periods through symbols, customs, oral narratives, and their constituent motifs, all examined through an archaeomythological framework. Other notable researchers in the field include Harald Haarmann and Mara Lynn Keller, whose contributions primarily concern the study of ancient religions.

Several categories of information serve as criteria in archaeomythological analysis. Geographic, onomastic, chronological, and behavioral parallels between a mythic narrative and archaeological evidence allow archaeomythologists to examine the historicity of a mythic core from multiple perspectives, before accumulating later narrative elaborations. Based on these categories, and within the geographic and chronological framework relevant to the myth under investigation, the mythological material and archaeological data are analyzed accordingly.

In Iranian mythology, Jamshid, son of Vivanghan, is the third or fourth king of the Pishdadian dynasty, succeeding his brother (or in some accounts his uncle) Tahmuras. His reign is associated with the emergence or expansion of stone and gem extraction, metalworking, spinning, animal domestication, occupational stratification, construction practices, and territorial development. A three-hundred-year period of abundance and prosperity is attributed to him, during which population growth eventually created spatial constraints that required expansion of living areas. The spring New Year (Nowrouz) festival is also linked to his reign. His rule ultimately declined because of a sin he committed, the nature of which varies across sources, leading to disorder and turmoil, and eventually to his overthrow by Zahhāk.

Geography of Jamshid in Myth

The geographic or territorial scope of Jamshid's activities is remarkably extensive. Some accounts attribute to him the construction of a structure in the Alborz mountains, whereas others describe him as the builder of Var-e Jamkard in Persis (Fars). Later traditions even connect him to a bridge over the Tigris dating to the Achaemenid period. Notably, Islamic-era texts consistently situate him in the region of Fars. Authors such as Mas'udi describe him as residing in Fars, while others credit him with founding or developing Estakhr. Taken together with the references to Var-e Jamkard, these accounts indicate that, in mythic geography, Jamshid's realm is most strongly associated with Fars.

Methodology

Archaeomythological research draws on multiple analytical components. The interpretive-historical method, which emphasizes identifying and evaluating possible correspondences between research data and archaeological evidence, provides an effective qualitative framework. As a methodological tool, archaeomythology supports and often advances mythological studies by assessing the historicity of mythic cores. Researchers working within this framework benefit from all relevant comparative variables, including geographic, chronological, phonetic, and descriptive factors, to analyze a mythological phenomenon and pursue the most scientifically grounded answers to foundational questions.

Results

Building on the above-mentioned descriptions regarding the mythic components of Jamshid's era in Iranian-Islamic narratives and the archaeological characteristics of the Banesh period in Fars, a clear set of correspondences emerges. These consistencies can be traced across chronology, economic data, and patterns of social and demographic transformation. In addition to these parallels, the geographic alignment of the discussion, centered on Fars, represents another significant point. Together, these convergences indicate that many elements found in the Iranian-Islamic accounts of the Jamshid myth draw upon the temporal and cultural features of the Banesh period in the southern Zagros, suggesting their influence on the collective memory of the communities that shaped this mythic tradition.

This study applied the foundational methods of archaeomythology to evaluate the components of a mythic period (the age of Jamshid) alongside those of an archaeological cultural phase (the Banesh period). The analysis demonstrated

substantial geographic, chronological, and descriptive correspondences between the two domains. These correspondences suggest that the collective memory of the inhabitants of Banesh cultural sites contributed to the formation of Iranian-Islamic narratives concerning Jamshid. The fact that, within the myth of Jamshid, distinct economic and social transformations are described for the same geographic region and within a chronology that closely matches the prehistoric Banesh period in the Kor (Kur) River basin indicates that this myth possesses a meaningful degree of support from archaeological evidence.

It is equally important to note that the formation of a mythic tradition is rarely the product of a single sociocultural process. Mythic narratives likely emerge from the convergence of multiple factors, such as the cultural traits of an archaeological horizon, the memory of a historical figure, or the recollection of a natural event, each originating in different periods. Archaeomythology, therefore, is not concerned with substantiating every strand of a myth. Instead, by tracing one or a limited number of these indicators, it facilitates the evaluation of the myth's core historicity.

Funding

This is an independent academic work, conducted without institutional sponsorship.

Authors' Contribution

The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article.

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

مقاله پژوهشی

برقراری یک ارتباط میان محتوای اسطوره جمشید و مولفه‌های باستان‌شناختی دوره بانس در فارس؛ باستان‌شناسی اساطیر و کمک به حل یک راز فرهنگی

۱. سورنا فیروزی*^{ID}، ۲. زینب هبیتی^{ID}

۱. دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی دوران تاریخی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، (نویسنده مسئول)، رایانامه: Sorena.firouzi@gmail.com
۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران.

دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۴ صص ۱۰۰-۱۲۵

چکیده

مطالعه اسطوره و تاریخ اساطیری در بستر باستان‌شناسی، درچه‌ای از مطالعات علمی نوین است که به آن آرکئومیتولوژی گفته می‌شود و در زبان فارسی می‌توان آن را برابر با باستان‌شناسی اساطیر دانست. در این نگرش، چشم‌انداز بنیادین پژوهش، بر پایه میزان تاریخ‌مندی روایت و رخداد توصیف‌شده اسطوره‌ای است. این که مؤلفه‌هایی از یک داستان اساطیری تا چه اندازه با آن چه شواهد به دست آمده از کاوش‌های میدانی قابلیت پیگیری و تطابق دارد، کاری است که در مطالعات مرتبط با باستان‌شناسی اساطیر انجام می‌شود. در این مقاله با تمرکز بر اسطوره جمشید در روایت‌های مرتبط با مستندات مکتوب ایرانی-اسلامی و به‌ویژه کتاب پهلوی بُندَهش به این موضوع پرداخته می‌شود. که آیا رگه‌هایی از این داستان کهن به زبان باستان‌شناسی امکان تعریف‌شدن دارد و چنانچه این پرسش به پاسخ مثبت رسید، شواهد این هم‌خوانی از چه قرار است. پژوهش پیش رو نشان داد که بر مبنای تطابق شماری از ادله توصیفی مرتبط با کردارهای منتسب به دوره جمشید و گاه‌نگاری به دست آمده از زمان‌دهی به این اسطوره، می‌توان میان مؤلفه‌های این داستان و دوره پیش از تاریخ بانس در زاگرس جنوبی (فارس) ارتباطی معنی‌دار برقرار کرد.

واژه‌های کلیدی: اسطوره، جمشید، دوره بانس، زاگرس جنوبی، باستان‌شناسی اساطیر.

استناد: فیروزی، سورنا، هبیتی، زینب. (۱۴۰۴). برقراری یک ارتباط میان محتوای اسطوره جمشید و مولفه‌های باستان‌شناختی دوره بانس در فارس؛ باستان‌شناسی اساطیر و کمک به حل یک راز فرهنگی، مجله ایران‌شناسی تاریخی و ادبی، ۱ (۱)، ۱۰۰-۱۲۵.

۱. مقدمه

«باستان‌شناسی اساطیر»^۱ دریچه‌ای از مطالعات میان‌رشته‌ای است که در آن باستان‌شناس به واکاوی ریشه‌های یک اسطوره از منظر شواهد باستان‌شناختی می‌پردازد تا از میزان تاریخ‌مندی^۲ هسته آن اسطوره آگاهی به دست آورد. باستان‌شناسی اساطیر یک رویکرد میان‌رشته‌ای برای مطالعه سرگذشت تاریخی (و نه تکاملی) انسان است که در آن، اسطوره و شناخت این مولفه جایگاهی معتبر را در واکاوی‌های باستان‌شناسی دارد (فیروزی، ۱۴۰۱: ۱۱۲ و ۸: 2019). این بستر مطالعاتی به‌طور علمی و در نیمه دوم سده بیستم از سوی ماریا گیمبوتاس^۳ پایه‌گذاری شد. گیمبوتاس می‌کوشید تا با تحلیل نمادهای بر جای مانده از بوده‌های میدانی و بر مبنای جهان‌بینی و اسطوره‌شناسی فرهنگ‌های مرتبط، به مفهوم آن‌ها پی ببرد. او آشکارا از باستان‌شناسی اساطیر در جایگاه یک روش و ابزار مطالعاتی برای واری بقایای فرهنگی استفاده می‌کرد. جون مارلر^۴ پایه‌گذار انجمن باستان‌شناسی اساطیر آمریکا در سال ۱۹۹۸ میلادی از پژوهشگرانی بود که دنبال‌کننده نگرش گیمبوتاس شد. پیگیری جهان‌شناخت مقدس، باورها و آیین‌های جاری از میان رفته، مطالعه الگوهای کهن فرهنگی که در ادوار تاریخی و در قالب نمادها، رسوم، افسانه‌های شفاهی و عناصر آن‌ها بازتاب یافته و نشانه‌های موجود بر روی بوده‌های میدانی موضوع‌هایی هستند که مارلر از طریق رویکرد باستان‌شناسی اساطیر به بررسی آن‌ها پرداخته است. هارالد هارتمن^۵ و مارالین کلر^۶ نیز از دیگر محققان در زمینه باستان‌شناسی اساطیر برشمرده می‌شوند و کارهای این دو بیشتر درباره مطالعات دین‌های کهن بوده است (کلر، ۲۰۱۶: ۸، ۱۳، ۱۴، ۱۷ و ۱۹).

در باستان‌شناسی اساطیر، از مؤلفه‌های گوناگونی برای آغاز پژوهش بهره برده می‌شود. شیوه مطالعاتی «تفسیری-تاریخی» به دلیل گردآوری و بررسی مطابقت‌های ممکن میان داده‌های مطالعاتی و شواهد میدانی، یک سبک کیفی (چونی) مناسب در تحلیل است (ونگ، ۱۳۸۴: ۶۸).

۲. سلسله پیشدادیان و جایگاه جمشید در آن

در تاریخ اساطیری ایران دو سلسله پیشدادیان و کیانیان در امتداد هم قرار دارند و دوره پیشدادی، نخستین مرحله از تاریخ ایرانیان شناخته می‌شود. این که چگونه یک انتقال قدرت از دوره اول به سلسله دوم رخ داده است، موضوعی است که محتوای متون مرتبط با تاریخ اساطیری، به‌صورت روشن به آن نپرداخته‌اند

-
1. Archaeomythology
  2. Historicity
  3. Maria Gimbutas
  4. Johan Marler
  5. Harald Haartman
  6. Mara Lynn Keller

و مسئله تنها به این صورت مطرح شده است که تخت شاهی تهی ماند و کی قباد، بنیادگر دودمان کیانی بر آن نشست. تاکنون و درباره تاریخ‌مندی محتوای تاریخ اساطیری ایران، دو نگرش کلی وجود داشته است. امکان تطبیق بخشی از این محتوا با ادوار تاریخی، افسانه کامل‌بودن و تاریخ‌مندی همه یا قسمتی از این دوره‌های اساطیری به صورت ادواری کهن‌تر و مستقل از دوره مادی و پارسی (هخامنشی) رویکردهای سه‌گانه و متفاوتی است که می‌توان نسبت به چستی دو دوره یاد شده ارائه کرد.

در اسناد پهلوی (دینکرد هفتم و بندهش) و به پیروی از آن‌ها در برخی از نوشته‌های دوره اسلامی، دودمان پیشدادیان (به اوستایی: Parāḍāta و به پهلوی: Pēšdād) با شاهی هوشنگ (به اوستایی: Haošīanḡha و به پهلوی: Hōšang) آغاز می‌شود و گیومرت (به اوستایی: Gaiio Mərətan و به پهلوی: Gayūmart) نقش نخستین انسان را بر عهده دارد (دینکرد هفتم: ۱۹۹-۱۹۸؛ بندهش، ۱۳۸۰: ۸۳-۸۰ و بندهش هندی، ۱۳۸۸: ۸۰ و ۹۳؛ بیرونی، ۱۳۵۳: ۱۴۹ (یکی از دو روایت)؛ مسعودی، ۱۳۶۳: ۲۱۵/۱ (یکی از دو روایت)؛ مجمل‌التواریخ و القصص، ۱۳۷۸: ۲۱-۲۲ و حمزه اصفهانی، ۱۳۴۶: ۱۰، ۱۹-۲۰، ۳۰ و ۶۱-۶۲) و در اوستا در دو جا صرفاً فروهر او نیایش شده است (اوستا، ۱۳۷۹: ۲۵۶/۱ و ۴۲۳) و در یک سروده نیز نام او در کنار نام گاو نخستین آمده (اوستا، ۱۳۷۹: ۵۶۸/۲) که نشان‌گر هم‌خوانی با نگرش دینکرد هفتم و بندهش است، این در حالی است که در غالب متون دوره اسلامی، این کیومرث است که در جایگاه نخستین شاه سلسله پیشدادی معرفی می‌شود و یا به هر دو روایت اشاره شده است (شاهنامه فردوسی، ۱/پادشاهی کیومرث: ۹-۳۰؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۵-۷؛ بیرونی، ۱۳۵۳: ۱۵۰ (یکی از دو روایت)؛ مسعودی، ۱۳۶۳: ۲۱۵/۱ (یکی از دو روایت) و غیره). پس از هوشنگ، ترتیب شاهان اساطیری به صورت تهمورث (به اوستایی: Taxma Urupi و به پهلوی: Tahmurath)، جمشید (به اوستایی: Yima xšaēta و به پهلوی: Jamšēd-)، ضحاک (در اوستایی: Aži Dahāka و به پهلوی: Zahhāk) و سلطنت ۵۰۰ ساله فریدون (به اوستایی: Θraētaona و به پهلوی: Ferēdūn) ادامه می‌یابد تا آن که نام‌نامه به منوچهر (به اوستایی: Manus.cithra و به پهلوی: Manučihr) پسر منوش خورنر پسر منوش خورناک و با فاصله چند تن (متفاوت در اسناد) تا ایرج پسر فریدون می‌رسد (بندهش، ۱۳۸۰: ۱۵۰؛ بندهش هندی، ۱۳۸۸: ۱۱۹-۱۱۸ و طبری، ۱۳۵۳: ۱۸۶).

پس از دوره منوچهر، با در نظر گرفتن سلطنت هفت ماهه تا بیست ساله نوزدر، دوره تسلط «اصطلاحاً» دوازده ساله تورانیان آغاز می‌شود (بیرونی در یک روایت، فترتی با مدت نامعلوم نوشته) که همراه با یک واقعه مهم اقلیمی است. در این رخداد، سرزمینی که نوزدر بر آن حکومت می‌کرد، به دست افراسیاب (احتمالاً مانند آرشک؛ یک لقب برگرفته از نام یک فرمانروای کهن)، فرمانروای تورانی از باران بازداشته

و دچار خشک سالی شد (شاهنامه فردوسی، ۱/پادشاهی زوطهماسپ: ۲۰-۲۲؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۸۳-۸۴ و ۸۹-۹۰؛ بیرونی، ۱۳۵۳: ۱۴۷ و ۱۴۹؛ طبری، ۱۳۵۳: ۶/۲؛ حمزه اصفهانی، ۱۳۴۶: ۳۴؛ دینوری، ۱۳۴۶: ۳۵؛ ابن مسکویه، ۱۳۷۳: ۹۵؛ مجمل التواریخ و القصص، ۱۳۷۸: ۴۳ و غیره). در نهایت، دوره قطعی یادشده که از قرار معلوم، تاثیر سختی بر اقتصاد مردمان شمال شرقی فلات و جنوب آسیای مرکزی داشته است، پس از مشقت های فراوان و با روی کار آمدن زو (به اوستایی: *Uzauua* و به پهلوی: *Zāw*) پسر تهماسپ به پایان رسید و حدود کشور از مصیبت خارج شد (بندهش، ۱۳۸۰: ۱۳۹؛ طبری، ۱۳۵۳: ۷/۲؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۹۲؛ حمزه اصفهانی، ۱۳۴۶: ۳۴-۳۵ و حسینی قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۹۷). با پایان سلطنت این شخص، دوباره تورانیان وارد شدند (بندهش، ۱۳۸۰: ۱۳۹؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۹۵) تا آن که کی قباد بر تخت نشست و دودمان حاکم تغییر کرد. گرچه در برخی از اسناد دوره اسلامی، به وجود جانشین یا شاهی مستقل در منطقه ای از کشور یا شریک حکومت با زو یا منصب دار او به نام گرشاسپ پیش از روی کار آمدن کیانیان اشاره شده است (برای نمونه بنگرید به شاهنامه فردوسی، ج ۱/پادشاهی گرشاسپ؛ بیرونی، ۱۳۵۲: ۱۴۷، ۱۴۹ و ۱۵۰؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۸۸؛ ابن بلخی، ۱۳۸۵: ۱۴ و مجمل التواریخ و القصص، ۱۳۷۸: ۲۸ و ۴۴).

۳. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

با وجود آن که رویکردها و نظرات نسبت به چیستی اسطوره متنوع است، اما یکی از بهترین و جامع ترین تعاریف مطرح شده از ماهیت این مؤلفه فرهنگی چنین است: «روایتی برجای مانده از آن چه در گذشته های دور ما رخ داده است به همراه توصیفاتی سنتی از رخدادهای طبیعی یا اجتماعی، اسطوره نام دارد. اساطیر دانسته های منسوخ و دروغین نیستند، بلکه تفسیرهایی کهن از زندگی و بر مبنای ادراک و مشاهدات نیاکان بوده اند. در بسیاری از نمونه ها، حتی زیرلایه ای از یک راستی تاریخی، درون یک اسطوره وجود دارد» (Kodros, 2019: 8-9).

از برجسته ترین محققانی که در زمینه اساطیر ایرانی پژوهش داشته اند، می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

بارتلمه^۱ (۱۹۱۵)، دوشن-گیمن^۲ (۱۹۶۱)، ویدنگرن^۳ (۱۹۶۵)، نیبرگ^۴ (۱۹۶۶)، اینسلر^۵ (۱۹۷۵)،

1. Bartholomae
2. Duchese-Guillemin
3. Widengren
4. Nyberg
5. Inslar

گرشویچ^۱ (۱۹۶۸)، کلنز^۲ (۲۰۰۰)، کریستن‌سن (۱۳۸۳)، دامستتر^۳ (۱۸۷۷)، کارنوی^۴ (۱۹۶۴)، هرتل^۵ (۱۹۲۴)، گونتتر^۶ (۱۹۱۶)، مول^۷ (۱۹۶۳)، لینکولن^۸ (۱۹۸۱)، مهرداد بهار (۱۳۵۲ و ۱۳۷۵)، ژاله آموزگار (۱۳۷۴)، هینلز (۱۳۶۸).^۹ روی هم رفته، نگرش این پژوهشگران، چه در رویکرد مطالعات جامع بر کلیت اساطیر ایرانی و چه به‌طور اختصاصی متمرکز بر داستان جمشید و ضحاک، نگاهی سراسر غیر تاریخی بوده است. در این پژوهش‌ها، کوچک‌ترین ردی از یک تلاش برای بررسی تاریخ‌مندی ریشه‌ها یا بخشی از اسطوره مورد بحث دیده نمی‌شود و همگی به دنبال ارائه سرچشمه‌هایی نمادین در جهان بینی‌های هندوایرانی بوده‌اند.

۴. مواد و روش‌ها

باستان‌شناسی اساطیر، یک ابزار مهم و راهگشا برای پیگیری و گاه به نتیجه‌رساندن پژوهش‌های اسطوره‌شناسی بر مبنای بررسی تاریخ‌مندی هسته اسطوره‌ها است. با بهره‌گیری از این نگرش، امکان استفاده تحلیلی-تطبیقی همه مؤلفه‌های ممکن (جغرافیایی، زمانی، آوایی و توصیفی) برای واریسی یک پدیده اساطیری در دسترس محقق خواهد بود و در نتیجه، می‌توان به دریافت علمی‌ترین پاسخ ممکن

1. Gershevitch
2. Kellens
3. Darmseteter
4. Carnoy
5. Hertel
6. Güntert
7. Molé
8. Lincoln

۹. بنگرید به آموزگار، ژاله، (۱۳۷۴). *تاریخ اساطیری ایران*، تهران: انتشارات سمت؛ بهار، مهرداد، (۱۳۵۲). اساطیر ایران، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ بهار، مهرداد، (۱۳۷۵). *پژوهشی در اساطیر ایران*، چاپ دوم (با تجدید نظر و افزوده‌های تازه)، تهران: انتشارات آگاه؛ کریستن‌سن، آرتور امانوئل، (۱۳۶۸). *کیانیان*، ترجمه ذبیح‌الله صفا، چاپ پنجم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی؛ هینلز، جان، ۱۳۶۸. *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه‌ی احمد تفضلی با همکاری ژاله آموزگار، تهران، انتشارات چشمه و فرهنگسرای بابل؛

Bartholomae, C., 1915. *Die Zendhandschriften der K. Hof-und Staatsbibliothek in München*, Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Munich, I/7: Codices Zendicos Complectens; Darmseteter, J., 1877. *Ohrmazd et Ahriman: leurs origines et leur histoire*, Paris; Duchesne-Guillemin, J., 1961. *Zoroastre: Étude critique avec une traduction commentée des Gāthā*, Paris 1948; tr. Maria Henning as *The Hymns of Zarathustra: Being a Translation of the Gathas Together with Introd. and Commentary*, London; Gershevitch, I., 1968. "Old Iranian Literature", in *Handbuch der Orientalistik I: Der Nahe und der Mittlere Osten IV: Iranistik 2: Literatur I*, Leiden; Güntert, H., 1916. *Indogermanische Ablautprobleme: Untersuchungen über Schwa secundum, einen zweiten indogermanischen Murrelvokal*, Strassburg; Hertel, J., 1924. *Die himmelstore im Veda und im Awesta*, Leipzig; Insler, S., 1975. *The Gāthās of Zarathustra*, Acta Iranica 8, Tehran and Liège; Kellens, J., 1984. "Yima, magicien entre les dieux et les hommes", In: *Orientalia J. Duchesne-Guillemin Oblata, Acta Iranica 23*, Leiden; Molé M. Marijan, 1963. *Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien: Le problème zoroastrien et la tradition mazdéenne*, Paris; Lincoln, B. 1975. "The Indo-European Myth of Creation". *History of Religions* 15 (2): 121-145; Nyberg, H. S., 1966. *Irans förntidiga religioner*, Stockholm, 1937; tr. Hans H. Shaeder as *Die Religionen des Alten Iran*, repr. Osnabrück.

به پرسش‌های بنیادی خوش بین بود. در مطالعات باستان‌شناسی اساطیر، مؤلفه‌های گوناگونی معیار تحلیل اطلاعات قرار می‌گیرند. مواردی چون شباهت‌ها و یا مطابقت‌های جغرافیایی، نامی، زمانی و کرداری میان درون‌مایه یک متن اساطیری و شواهد میدانی-باستان‌شناختی، ابزارهایی هستند که بر پایه آن‌ها، یک اسطوره‌باستان‌شناس از چندین زاویه، به واکاوی میزان تاریخ‌مندی هسته شکل‌دهنده یک اسطوره، پیش از دچار شدن آن هسته به شاخ‌وبرگ‌های حاصل از گذر زمان می‌پردازد. در این راستا و بر پایه تحلیل مولفه‌های چهارگانه یادشده، در ظرف جغرافیایی و زمانی مرتبط با موضوع اساطیری مورد پژوهش، به بررسی و تحلیل داده‌های اساطیری و شواهد میدانی پرداخته شده است.

بر مبنای آنچه درباره چپستی و هدف باستان‌شناسی اساطیر بیان شد، در این مقاله با پیگیری اسطوره جمشید و بررسی امکان تاریخ‌مندی آن بر پایه هم‌خوانی مؤلفه یا مؤلفه‌هایی از آن با شواهد میدانی باستان‌شناختی به ارزیابی پاسخ دو پرسش زیر پرداخته می‌شود:

۱. کدام مؤلفه‌های داستان جمشید در روایات ایرانی-اسلامی قابلیت ارزیابی با شواهد باستان‌شناختی را دارند؟

۲. مؤلفه‌های داستان جمشید با شواهد میدانی کدام دوره یا ادوار باستان‌شناختی قابلیت هم‌خوانی دارند؟

۵. یافته‌های پژوهش

هم‌خوانی‌های میان اسطوره جمشید و دوره پیش از تاریخ بانس در فارس در چند حوزه اصلی دیده می‌شود. از نظر جغرافیایی، هر دو در محدوده فارس و حوزه رود کر قرار می‌گیرند. از نظر زمانی، دوره منسوب به جمشید با گاه‌نگاری دوره بانس تطابق دارد. در زمینه صنعتی و اقتصادی، روایت‌های اسطوره‌ای به استخراج سنگ و گوهر، دسترسی به مواد خام دریایی، و گسترش دام‌پروری به‌ویژه نگه‌داری گوسپند اشاره دارند؛ در حالی که داده‌های بانس نیز از واردات مواد ارزشمند، انجام فعالیت‌های صنعتی بر روی آن‌ها و گسترش دام‌پروری حکایت می‌کنند. همچنین در هر دو سوی مقایسه، دوره‌ای از شکوفایی اقتصادی و افزایش جمعیت دیده می‌شود؛ چه در روایت رفاه و گسترش زیست‌بوم در میانه فرمانروایی جمشید، و چه در رشد سکونت‌گاه‌های بانس میانی. در پایان دوره نیز هر دو روایت با بحران همراه‌اند: در اسطوره، دور شدن فرّه ایزدی و آوارگی جمشید و در بانس، زوال شدید محوطه‌های حوزه رود کر از جمله تل ملیان.

هم‌زمانی با رخداد‌های مرتبط با سیلاب نیز در هر دو سوی مقایسه گزارش شده است. در روایت‌های

ایرانی، روزگار جمشید با سرمای سخت یا باران شدید همراه است که ساختن و رجمکرد را در پی داشته و در برخی منابع دوره او با توفان نوح هم‌زمان دانسته شده است. در پژوهش‌های جدید نیز پیوندهایی میان این روایت و سیلاب‌های میان‌رودان مطرح شده است. در داده‌های باستان‌شناختی، بخشی از دوره بانش با پایان دوره جمدت‌نصر و سیلاب بزرگ آن زمان در میان‌رودان هم‌زمان است.

۶. بحث

۶-۱. کلیات اسطوره جمشید

در اساطیر ایرانی، جمشید پسر ویونگهان، در جایگاه سومین یا چهارمین پادشاه پیشدادی جانشین برادرش (در برخی متون عمویش) تهمورث شد. به دوره او، ظهور یا گسترش استخراج سنگ و گوهر از کانسارها و دریا، صنعت فلزگری (آهنگری)، ریسندگی، اهلی کردن چهارپایان، طبقه‌بندی جامعه بر مبنای پیشه‌ها، فراهم کردن مصالح و انجام ساخت‌وساز و توسعه قلمرو نسبت داده شده است. وفور نعمت و سعادت مردمان برای سی صد سال از صفات روزگار او بود که موجب گسترش جمعیت، کمبود جا و نیاز به افزودن به محیط زندگی شد. جشن سال نوی بهاره نیز مرتبط با وی وصف شده است. سرانجام روزگار او به سبب گناهی که انجام داد (موضوع آن در متون متفاوت است)، مملکت او دچار بحران و هرج و مرج شد و در نهایت به دست ضحاک بیوراسب افتاد و از میان رفت (حمزه اصفهانی، ۱۳۴۶: ۱۰ و ۲۰؛ بیرونی، ۱۳۵۲: ۱۴۵، ۱۴۶، ۳۳۰، ۳۳۱ و ۳۴۳؛ طبری، ۱۳۵۳: ۱/۱۳۵۳-۷۶؛ شاهنامه فردوسی، ۱/۱۳۵۳؛ بخش پادشاهی جمشید؛ بلعمی، ۱/۱۳۵۳: ۱۳۲-۱۳۰؛ مینوی خرد ۱۳۵۴: ۴۳؛؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۳-۱۷؛ مسعودی، ۱۳۶۳: ۲۱۸/۱؛ گردیزی، ۱۳۶۳: ۳۲-۳۳؛ اوستا، ۱۳۷۹: ج ۲/وندیداد، فرگرد ۲؛ بندهش، ۱۳۸۰: ۱۴۹ و ۱۵۵؛ حسینی قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۱۱۶-۱۳۲ و ابن بلخی، ۱۳۸۵: ۱۰، ۳۴-۲۹). همچنین در روایتی، رخداد اسطوره توفان نوح مربوط به روزگار جمشید وصف شده است (مسعودی، ۱۳۶۳: ۲۱۸/۱).

۶-۲. جغرافیای قلمرو جمشید در اسطوره

در اسطوره جمشید، گستردگی نقاطی که با کردارها و وقایع روزگار او مرتبط هستند، زیاد است. از یک سو، جمشید در البرزکوه سازه‌ای برپا کرده (بندهش، ۱۳۸۰: ۱۳۷) و از سوی دیگر در پارس و رجمکرد را ساخته است (همان). حتی در روایاتی بین او و پلی به روزگار هخامنشی بر روی دجله نیز انتساب برقرار کرده بودند (حمزه اصفهانی، ۱۳۴۶: ۳۳ و *مجله التواریخ و القصص*، ۱۳۱۸: ۴۰). اما به‌طور جالبی در متون دوره اسلامی، حضور او در منطقه فارس دارای پیوستگی است. برای نمونه، مسعودی او را مقیم فارس خوانده است (مسعودی، ۱۳۶۳: ج ۲۱۸/۱) و نویسندگانی چون ابن بلخی، گردیزی و شرف‌الدین

قزوینی، بنیاد اصطخر یا فعالیت‌هایی عمرانی در آن را به این چهره نسبت داده‌اند (گردیزی، ۱۳۶۳: ۳۳؛ حسینی قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۱۷ و ابن بلخی، ۱۳۸۵: ۳۲). این نمونه‌ها در کنار اشاره بندهش به منطقه ساخت سازه و رجمکرد، بر روی هم نشان می‌دهند که قلمروی جمشید در اساطیر با جغرافیای فارس بیشترین ارتباط را داشته است.

۳-۶. گاه‌نگاری جمشید در اسطوره

مطابق با گاه‌نگاری سنتی آمده در باورهای زرتشتی، عمر جهان به چند هزاره بخش شده بود و در هر کدام از این ادوار، شماری رخداد یا شخصیت قرار گرفته بودند و این گاه‌نگاری با گذر زمان از سوی نویسندگان به روز می‌شد. بهترین شرح برجای مانده در کتاب بندهش به این صورت است:

(ا) سه هزاره نخستین یا هزاره‌های بره، گاو و دو پیکر: آفرینش مینوی (بندهش، ۱۳۸۰: ۱۵۳)؛

(ب) سه هزاره دومین یا هزاره‌های خرچنگ، شیر و خوشه: زیست کیومرث و گاو نخستین به دور از تازش اهریمن (همان)؛

(ج) هزاره هفتم (نخستین هزاره آمیزش و تازش اهریمن یا هزاره ترازو): زیستن ۳۰ ساله کیومرث (همان: ۱۳۹ و ۱۵۳)، دوره مشی و مشیانه به مدت ۱۸۳ سال و شش ماه، پادشاهی ۴۰ ساله هوشنگ، پادشاهی ۳۰ ساله تهمورث، پادشاهی ۶۱۶ سال و شش ماه جمشید و دوره یک‌صد ساله گریز جمشید؛ (همان: ۱۵۵)

(د) هزاره هشتم یا هزاره کژدم: پادشاهی ۱۰۰۰ ساله ضحاک بیوراسب؛ (همان)

(ذ) هزاره نهم یا هزاره نیمسب: پادشاهی ۵۰۰ ساله فریدون. در این ۵۰۰ سال، ایرج ۱۲ سال پادشاهی کرد، پادشاهی ۱۲۰ ساله منوچهر. در این ۱۲۰ سال، افراسیاب ۱۲ سال پادشاهی کرد، پادشاهی ۳ ساله زاب پسر تهماسب، پادشاهی ۱۵ ساله کی قباد، پادشاهی ۱۵۰ ساله کاووس، پادشاهی ۶۰ ساله کی خسرو، پادشاهی ۱۲۰ ساله کی لهراسپ و ۳۰ سال نخست از پادشاهی کی ویشتاسپ تا سالی که دین آمد (آمدن زرتشت به بلخ)؛ (همان: ۱۵۶-۱۵۵)

(ر) هزاره دهم یا هزاره بز: ۹۰ سال دیگر از پادشاهی کی ویشتاسپ در روزگار دین‌آوری زرتشت، پادشاهی ۱۱۲ ساله بهمن، پادشاهی ۳۰ ساله همای دخت بهمن، پادشاهی ۱۲ ساله داراب، پادشاهی ۱۴ ساله دارای دارایان، پادشاهی ۱۴ ساله اسکندر، پادشاهی اشکانیان که در بندهش بزرگ دویست و اندی سال و در بندهش هندی ۲۸۰ سال آمده، پادشاهی ۴۶۰ ساله اردشیر بابکان و ساسانیان تا سال ۴۴۷ پارسی که تازیان چیره شدند.

برای ارزیابی این گاه‌نگاری از چند روش می‌توان بهره جست که به شرح زیر هستند.
روش ۱: معیار قرار دادن سال پایانی یزدگرد سوم (۶۵۲ م.) برابر با انتهای گاه‌نگاری فوق. به این صورت سرآغاز هزاره‌ها به چنین محاسبه می‌شوند:

هزاره بز یا هزاره‌ای که از آمدن زرتشت به بلخ تا حمله عرب در جریان بود:

$$۱۰۱۲ \text{ سال} = ۹۰ + ۱۱۲ + ۳۰ + ۱۲ + ۱۴ + ۲۸۰ + ۴۶۰$$

چنان که ۱۲-۱۳ سال روایت شده در بندهش که مرتبط با چیرگی تدریجی تازیان بر ایرانشهر است را از گاه‌نگاری بالا کم کنیم، ابتدا و انتهای هزاره روشن خواهد شد:
سال ۱۰۱۲ = پایان پادشاهی یزدگرد سوم برابر با آن چه امروز برابر سال ۶۵۲ میلادی می‌دانیم.
بنابراین برابر امروزین زمان هزاره یادشده از نگاه بندهش:

$$۶۴۰ \text{ م.} - ۳۶۰ \text{ پ. م.}$$

هزاره نهم یا هزاره نهمی از آغاز شاهی فریدون تا سال پیش از آمدن زرتشت به بلخ:
۱۳۶۰-۳۶۰ پ. م.

هزاره هشتم یا هزاره کژدم (دوره ضحاک):
۱۳۶۰-۲۳۶۰ پ. م.

هزاره هفتم یا ترازو از ۳۰ سال پایانی زندگی کیومرث تا مرگ جمشید:
۲۳۶۰-۳۳۶۰ پ. م.

بنابراین با امروزین کردن تاریخ‌دهی بر مبنای آن چه در بندهش نوشته شده است، دوره جمشید با در نظر گرفتن صد سال گریز او در بازه زمانی ۲۳۶۰-۳۰۷۷ پ. م. قرار می‌گیرد.

ارزیابی روش ۱: مشکل بنیادین نتایج این روش این است که در کنار اساطیری بودن داده‌های هزاره‌های هفتم تا نهم، داده‌های آماری مرتبط با سرآغاز تا روزگار اشکانیان منتسب شده به هزاره دهم نیز با واقعیات تاریخی ناهم‌خوانی دارند. طبق این داده‌ها، اسکندر در سال ۸۸ پیش از میلاد بر دارای دارایان یا داریوش سوم تاریخی پیروز شده است، در صورتی که می‌دانیم برافتادن حکومت پارسی، سال ۳۳۰ پیش از میلاد بوده است. از این رو، اعداد ثبت شده در بندهش نیاز به اصلاح دارند.

روش ۲: در این روش، معیار ورود توصیفات از روزگار اساطیری یا شبه تاریخی کیانی به روزگار تاریخی مرتبط با شخصیت‌ها و رخداد‌های روزگار هخامنشی در گستره بلخ است. برای درک بهتر از امکان ردیابی نشانه‌هایی از این دوره اخیر در گاه‌نگاری بندهش، نیاز به تعریف یک ظرف جغرافیایی و زمانی برای یک نقطه از این توالی داریم تا بتوان دیگر بخش‌های اساطیری مرتبط با آن را دقیق‌تر ارزیابی کرد. به منظور

این کار، ۳ مورد در جایگاه شروع مطالعه بهترین شرایط را دارند. مورد اول دارای دارایان است. طبیعتاً شخصیت او به واسطه درگیری با موضوع اسکندر و حمله او، با داریوش سوم تاریخی برابری دارد. بنابراین آغاز و پایان سلطنت او بر مبنای گاه‌نگاری تاریخ علمی، ۳۳۶ تا ۳۳۰ پیش از میلاد است.

نمونه مطالعاتی دوم، داراب و کیستی اوست. می‌دانیم که در اساطیر، همای دخت بهمن به‌طور موقت فرمانروای بلخ در روزگار کیانی می‌شود، اما تاج و تخت را برای خود حفظ و فرزند نوزاد خود را از کاخ بیرون می‌کند. اما سرانجام و طی وقایعی این نوزاد از بین نمی‌رود، بلکه شناخته می‌شود، به کاخ بازمی‌گردد و پس از همای، به قدرت می‌رسد (بنگرید به ادامه) و چنان که بیان شد، پس از داراب نیز حکومت دارا و اسکندر مطرح می‌شود. در این بازه زمانی است که اندک‌اندک شباهت‌هایی میان داده‌های برآمده از تحلیل تاریخ علمی مرتبط با هخامنشیان، وقایع آن‌ها و چهره‌های مرتبط با این سلسله رو می‌شوند. از سوی دیگر، داده‌های کتسیاس که به گفته او، برگرفته از اطلاعات بایگانی شاهی دربار پارسی بوده‌اند، نشان می‌دهند که پیوست بلخ و سرزمین‌های پیرامونی این شهرسازی به جهان‌شاهی یا امپراتوری رو به رشد پارسی، به دست کوروش بزرگ صورت گرفته و این رخداد، پس از فتح هگمتانه (۵۴۹/۵۵۰ پ.م.) و پیش از سقوط سارد (۵۴۷ پ.م.) روی داده است (خلاصه فوتیوس، ۱۳۸۰: ۳۳-۱۹).

به عبارت دیگر، کوروش یک سال پیش از تصرف سرزمین لیدی، بلخ و سرزمین‌های خاوری فلات ایران که احتمالاً زیر نفوذ بلخ بوده‌اند را تصرف کرده است. بر مبنای آن چه درباره‌ی این رخداد در دست است، کوروش توانست گستره بلخ را با سرعت غافل‌گیر کند و در نتیجه به دور از درگیری خاصی، این سرزمین و توابعش از آن جهان‌شاهی پارس شدند (خلاصه فوتیوس، ۱۳۸۰: ۳۳-۱۹). این واقعه همسانی جالب توجهی با سرآغاز داستان داراب دارد. چنان که پیشتر آورده شد، در تاریخ سنتی ایرانیان این گونه آمده است که همای فرزندی به نام داراب داشت که او را از دربار دور کرد، اما سرانجام به دور از خونریزی، پس از آن که داراب در نبردی در غرب شرکت کرد (یک خاطره اساطیری از فتح هگمتانه یا سارد؟)، تاج و تخت بلخ را تسلیم او کرد (شاهنامه فردوسی، ج ۵/پادشاهی همای؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۲۴۴-۲۴۷؛ طبری، ۱۳۵۳: ج ۲/۴۸۶؛ مسعودی، ۱۳۶۳: ج ۱/۲۲۶).

۴-۶. تحلیل شخصیت داراب

در متون تاریخ سنتی ایرانیان و کتب تاریخی دوره اسلامی، داراب هشتمین شاه سلسله کیانی یا کوی‌ها معرفی شده است. او در منابع مذکور، عمدتاً دوازده سال و بین دو رخداد «بازگشت او از یک سرزمین در غرب بلخ به این شهر» و «سپردن حکومت به دارا»، فرمانروایی کرده است. از طرف دیگر، واریسی زندگی‌نامه و کردارهای او و قیاس آن‌ها با رخداد‌های مرتبط با تاریخ پارسی و حتی نام وی به‌طور

واضح نشان می‌دهد داراب شخصیتی آمیخته از چند شاه هخامنشی است و سرگذشت و کردارهایش نیز بیان‌گر شرح حال سه شاه تاریخی این سلسله بوده است؛ آن‌جا که برید می‌سازد و در سرزمین‌های گوناگون از جمله اروپا فتوحات می‌کند و دشمنان را کنار می‌زند (طبری، ۱۳۵۳: ۴۸۸/۲؛ بلعمی، ۱۳۸۶: ۶۲۹؛ حمدالله مستوفی، ۱۳۸۷: ۹۵ و ثعالبی، ۱۳۶۸: ۲۴۸-۲۴۹)، داریوش اول یا بزرگ است، آن‌جایی که با پدر اسکندر مرتبط است یا به او هشدار می‌دهد (شاهنامه فردوسی، ج ۵/پادشاهی داراب، بخش ۳: ۱-۳۰؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۲۴۹؛ حمدالله مستوفی، ۱۳۸۷: ۹۵؛ بلعمی، ۱۳۸۶: ۶۳۰)، اردشیر سوم است و به نظر می‌رسد در این‌جا و در سرآغاز ظهور خود در تاریخ اساطیری-که حکومت را از همای، بانوی بر تخت نشسته‌ی بلخ می‌گیرد-کوروش بزرگ باشد. جالب توجه است که دوران پرورش نوزادی و کودکی داراب یعنی طرد از کاخ، بالیدن نزد خانواده‌ای از طبقه پایین، انجام دادن کردارهای متفاوت و نهایتاً شناخته شدن از سوی بزرگان و بازگشت به دربار (شاهنامه فردوسی، ج ۵/پادشاهی همای: ۲۷۵-۱۲، بخش‌های ۷-۲؛ طبری، ۱۳۵۳: ۴۸۵-۴۸۶/۲؛ بلعمی، ۱۳۸۶: ۶۲۷؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۲۴۶-۲۴۷) شبیه به توصیفات هرودوت درباره ماجرای زایش و کودکی کوروش بزرگ (هرودوت، ۱۰۸-۱۱۶) و مشابه با وقایع فتح بلخ به دست او پیرو گزارش کتسیاس (خلاصه فوتیوس، ۱۳۸۰: ۱۹-۳۳) است. از این‌رو، چنان‌چه سال پایانی حکومت ناشناخته و اسطوره‌ای همای (آخرین کوی مفروض بلخ پیش از تصرف آن به دست کوروش بزرگ) را یک سال پیش از سقوط سارد در نظر بگیریم، این نقطه زمانی سال ۵۴۸ پ.م خواهد شد. این چنین دیده می‌شود که داستان سلطنت داراب درست شامل یک بازه زمانی ۲۱۲ ساله (از سقوط بلخ، حدوداً در سال ۵۴۸ پ.م تا سال یکم داریوش سوم در تاریخ، برابر با ۳۳۶ پ.م) می‌شود. اما در اسطوره، این مدت زمان تحت نام اسطوره داراب و غالباً دویست سال کمتر و برابر با ۱۲ سال قید شده است (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۲۵۱؛ حمدالله مستوفی، ۱۳۸۷: ۹۶).

در یک جمع‌بندی، داراب در آن نقطه که جانشین همای شده است، درست برابر چهره تاریخی کوروش بزرگ در سال ۵۴۸ پیش از میلاد است و اکنون به شرح زیر و بی آنکه در این مقاله جهت اصلاح اعداد اساطیری کوششی کنیم، می‌توان این نقطه زمانی را معیار اصلاح محاسبات مرتبط با داده‌های آماری بندهش قرار داد:

در هزاره بز: جانشین همای (برابر آخرین کوی گستره بلخ) شدن داراب (کوروش دوم) در سال ۵۴۸ پیش از میلاد؛ بازه اساطیری ۳۰ ساله پادشاهی همای (۵۴۸-۵۷۸ پ.م.)؛ بازه اساطیری ۱۱۲ ساله پادشاهی بهمن (۵۷۸-۶۹۰ پ.م.)؛ بازه اساطیری ۱۲۰ ساله پادشاهی کی ویشتاسپ که در سال سی‌ویکم آن (منطبق بر سده هشتم پیش از میلاد) زرتشت ظهور کرد (۶۹۰-۸۱۰ پ.م.)؛

۵-۵. بررسی گاه‌نگاری ظهور زرتشت و فرهنگ زرتشتی به زبان باستان‌شناسی

طبق متون سنتی زرتشتی و دوره اسلامی، می‌دانیم که زرتشت به دربار فرمانروای بلخ پناه برد و به واسطه او، باورهای خود را گسترش داد (گزیده‌های زادسپرم، ۱۳۶۶: ۳۶؛ طبری، ۱۳۵۳: ۴۷۷/۲ و ۴۸۱؛ گردیزی، ۱۳۶۳: ۵۱). بر پایه مطالعات میدانی، این بسط فرهنگی در محوطه‌های جغرافیای مرتبط با خاستگاه دین زرتشتی، از سوی بروفکا و اسورچکف همان گسترشی دانسته شده است که مؤلفه‌های فرهنگ یاز II در سده هشتم (نزدیک به پایان فاز A این دوره) پیش از میلاد و در چند محوطه محدود و عمدتاً در افغانستان در حال راندن مظاهر فرهنگ یاز I هستند. مطالعه بروفکا و اسورچکف فاز نخست دوره II را محدود به قرون ۱۰ تا ۸ پیش از میلاد و مرتبط به کوی‌های نخستین (آنچه می‌توان با دوران اساطیری کی قباد تا ظهور زرتشت و عصر تاریخی منطقه قیاس کرد) و فاز دوم دوره II را در پیوند با سده هفتم و ششم می‌خوانند و در نهایت دوره یاز III را نیز منطبق با عصر امپراطوری پارسیان (هخامنشی) می‌شناسند (Sverchkov و Boroffka، 2013: 5، 67-70). این که مطابقت محتوای آموزه‌های زرتشتی و مظاهر میراث این آموزه‌ها در دوران تاریخی (چون دخمه کردن) با مؤلفه‌های فرهنگی یاز II از یک طرف و هم‌خوانی مضامین اساطیری آشنایی دربار بلخ با آیین زرتشت (جغرافیای مشابه) و گسترش آن از طرف دیگر، مهر تأییدی جهت پذیرش درستی فرض یادشده محسوب می‌شود، نکته‌ای است که نویسندگان این مقاله بر آن تأکید دارند و از آن به عنوان «برابری تطبیقی شواهد فرهنگی باستان‌شناختی» با «داده‌های اساطیری» یاد می‌کنند. همچنین نتایج بروفکا و اسورچکف بیان کرده‌اند که دوره حکومت دودمان کوی‌های اولیه مصادف با اوایل مرحله یاز II (سده‌های دهم تا هشتم قبل از میلاد) است. بر این اساس، مرحله متأخر یاز II (قرن هفتم تا ششم پیش از میلاد) باید با زمان حکومت کوی‌های متأخر و با پایتخت آن‌ها در بلخ مرتبط باشد، که با تاریخ‌گذاری سنتی فعالیت زرتشت مطابقت دارد (Sverchkov و Boroffka، 2013: 64-70).

این تاریخ‌دهی بر مبنای شواهد میدانی، به طرز جالبی با آن چه در گاه‌نگاری اصلاحی داده‌های بندهش مطرح شد (قرار گرفتن ظهور زرتشت در سده هشتم پیش از میلاد) هم‌خوانی دارد. از سوی دیگر، توجه به روایتی از مسعودی نیز، ما را به تقویت این مطابقت خوش‌بین‌تر می‌سازد. در این گزارش، مسعودی چنین نوشته است که اردشیر بابکان پس از تاج‌گذاری، به محتوای اسناد تاریخی بایگانی دربار نگریست و فاصله میان خود و سال نخست هزاره‌ای که در آن قرار داشت را نزدیک به هزار سال دانست (مسعودی، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۲). چنان که پیشتر بیان شد، در اساطیر زرتشتی سال نخست این هزاره، ورود زرتشت به بلخ برابر گذشت سی سال از حکومت کی ویشتاسپ معرفی شده است

(گزیده‌های زادسپرم، ۱۳۶۶: ۳۶؛ طبری، ۱۳۵۳: ۴۷۷/۲ و ۴۸۱؛ گردیزی، ۱۳۶۳: ۵۱ و بندهش، ۱۳۸۰: ۱۳۹).

حال اگر از سالی که اردشیر بابکان در تیسفون تاج‌گذاری کرد (۲۲۶ م.) حدود یک هزار سال به عقب برویم، زمان ورود زرتشت به بلخ (سرآغاز هزاره بز) درست برابر با سده هشتم پیش از میلاد خواهد شد که کاملاً با آن چه در روش ۲ مطرح شد، سازگاری دارد.

۶-۵. تاریخ‌دهی به هزاره‌ها بر مبنای روش ۲

همان گونه که آورده شد، سرآغاز هزاره دهم (بز) ورود زرتشت به بلخ (سده هشتم پیش از میلاد) بوده است. بنابراین:

- بازه هزاره نهم (نیمسب): سده هشتم-سده هجدهم پیش از میلاد؛
  - بازه هزاره هشتم (کژدم) سده هجدهم-سده بیست و هشتم پیش از میلاد.
  - بازه هزاره هفتم (ترازو) سده بیست و هشتم-سده سی و هشتم پیش از میلاد.
- از این میان بازه دوره جمشید (۷۱۷ سال) برابر با سده سی و پنجم (۳۴۰۰ پ.م.) تا سده بیست و هشتم (۲۸۰۰ پ.م.) می‌شود.

۶-۷. زاگرس جنوبی (فارس) در بازه ۲۸۰۰-۳۴۰۰ پ.م.

دوره بانس یکی از ادوار پیش از تاریخ منطقه زاگرس جنوبی در فارس است که میان دو دوره لپویی و کفتری قرار گرفته است. این دوره در حوزه دشت رود کر و از حدود ۳۴۰۰ پیش از میلاد آغاز و تا پیرامون ۲۸۰۰ پیش از میلاد ادامه یافته و مهمترین محوطه مرتبط با آن، تل ملیان یا همان انشان/انزان در متون میان‌رودانی است که ۴۵ تا ۵۰ هکتار از آن به این دوره مربوط است. دوره بانس به سه بخش تقسیم می‌شود که این چنین هستند:

۳. دوره بانس قدیم (پیرامون ۳۲۵۰-۳۴۰۰ پ.م.) که هنوز بقایای سنت سفال دوره لپویی در آن جاری بوده و شواهد مرتبط با آن در ۳۶ منطقه به دست آمده است. محوطه تل کوره شاخص توصیفی این دوره به شمار می‌آید. سفال‌های دوره بانس قدیم شباهت بسیاری به نمونه‌های یافت شده از لایه‌های ۱۸ و ۱۷ آکروپل I (شوش II) دارند.
۴. دوره بانس میانه (پیرامون ۳۰۰۰-۳۲۵۰ پ.م.) که از کاوش‌های تل ملیان به خوبی شناخته شده است و سفال‌های آن، قابل هم‌سنجی با سفال‌های کشف شده از لایه‌های ۱۸ تا ۲۷ آکروپل I، ۱۶ ب تا ۱۴ آکروپل II (شوش III)، ۱۸ تا ۱۳ در شهر شاهی I بوده‌اند. در این دوره است که صنعت در

تل ملیان شکوفا شده و کار و پردازش بر روی کالاهای وارداتی چون قیر (از زاگرس جنوبی)، مس دارای ارسنیک (از نزدیکی سیلک)، موجودات سخت پوست دریایی (از کرانه های خلیج فارس)، لاجورد (بدخشان و سغد) و سنگ ابسیدین (آناتولی شرقی و قفقاز) انجام می شده است. از سوی دیگر ورود گونه های سفالین مرتبط با دوره اوروک (چون ظهور کاسه های لبه واریخته عمیق) از غرب (جنوب میان رودان و دشت خوزستان) برای نخستین بار به فارس و به قلمرو فرهنگی بانس، ارتباط تجاری-فرهنگی نیرومند گستره یادشده را با آن مناطق به خوبی نشان می دهد. رواج سامانه اداری موسوم به آغاز ایلامی و الواح دارای نشانه های ایدئوگرافی از دلایل این ارتباطها بوده و به طور کلی بر روی منابع اقتصادی، یک نظارت اداری محلی وجود داشته است. در دوره بانس میانی، ما با پدیده رشد جمعیتی بزرگ در حوضه رود کر روبرو هستیم و برخلاف دیدگاه پیشین که در آن پنداشته می شد که یک مهاجرت از دشت شوش رخ داده است، نگاه نو آن را مرتبط رشد همان جوامع محلی و در پی شکوفایی های اقتصادی می داند. دوره بانس میانی، معاصر محوطه های عصر جمده نصر (مدفون در زیر لایه های بقایای یک سیلاب بزرگ) در میان رودان بوده و تا دوره اولیه سلسله های قدیم نیز ادامه یافته است.

۵. دوره بانس جدید (پیرامون ۲۸۰۰-۳۰۰۰ پ.م.) که در آن یک زوال بزرگ صورت گرفته است. در این دوره که با لایه های ۱۵ تا ۱۴ آکروپل شوش مرتبط است، از شمار و بزرگی محوطه های حوضه رود کر کاسته شده است که آن را در پی بروز یک بحران عظیم دانسته اند و این بحران منجر به پیدایی یک دوره میانی ۳۰۰ ساله تا ظهور دوره کفتری شد. در خود تل ملیان نیز زوالی بسیار شدید روی داد و این وضعیت تا حدود ۲۳۰۰ تا ۲۲۰۰ پیش از میلاد ادامه یافت. در دوره بانس جدید، تل ملیان دارای برج و بارو شد که احتمالاً متأثر از حملات سومریان به دشت خوزستان و سرزمین های شرقی آن بوده است. بر روی هم رفته، این دوره را معاصر عصر شوش IIIB-IVA و سلسله های یک تا سه در میان رودان است (ویت و دایسون، ۱۳۸۲: ۶۶-۶۲؛ اسکالونه، ۱۳۹۴: ۴۲-۳۴؛ Zeder، ۱۹۹۱ و ۱۹۸۸).

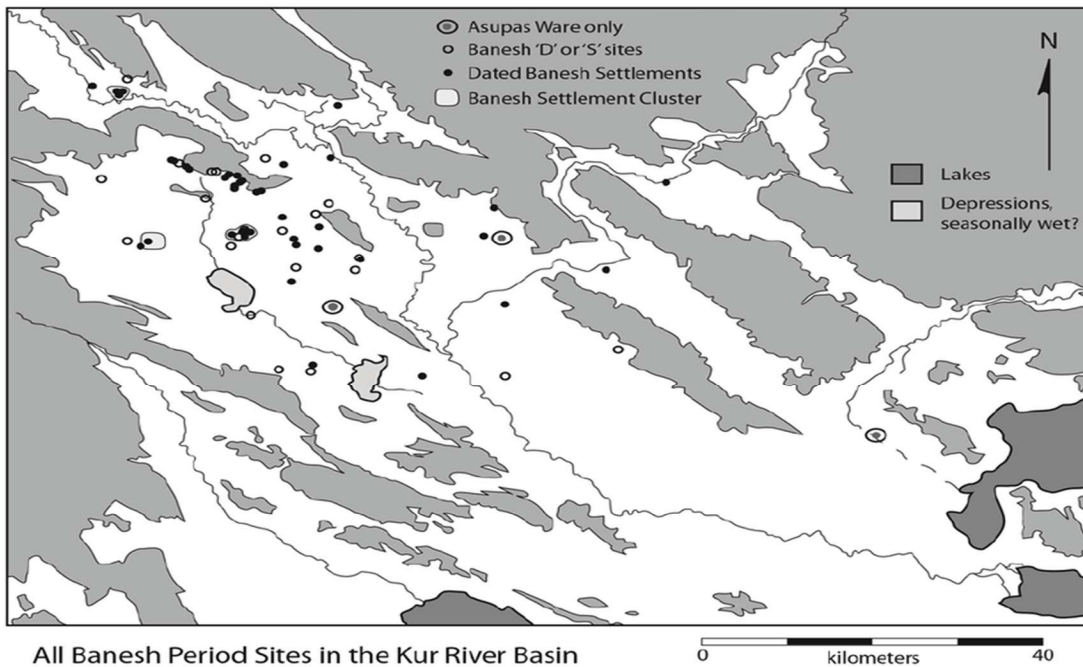
۶-۸. مطابقت داستان جمشید در فارس با دوره بانس

پیرو توصیفات مطرح شده در بالا که درباره مولفه های دوره اسطوره ای جمشید در روایات ایرانی-اسلامی و دوره باستان شناختی بانس در فارس بیان شد، می توان به طور واضح مطابقت های زیادی مشاهده کرد که این همخوانی ها هم در گاهنگاری، هم در داده های اقتصادی و هم تحولات اجتماعی و جمعیتی قابل پیگیری هستند. افزون بر این نمونه ها، انطباق جغرافیای بحث (فارس) نیز نکته بسیار مهم دیگری است

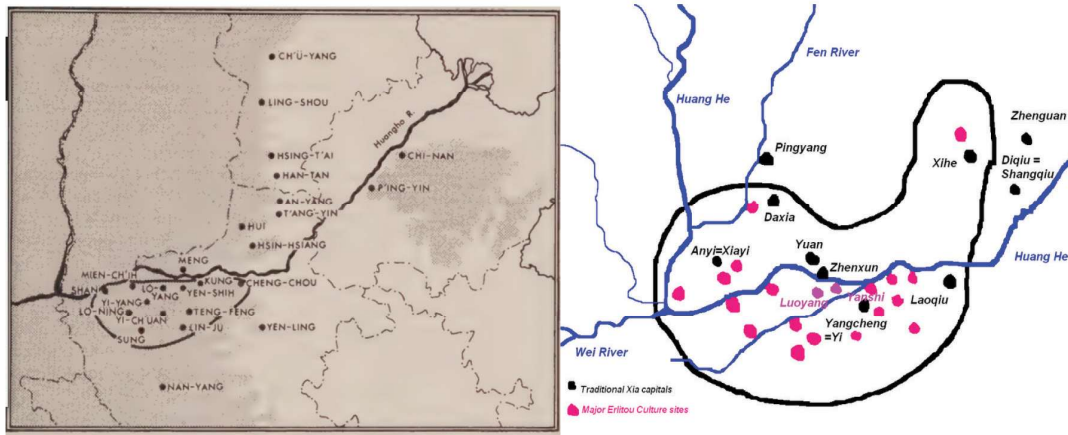
که در کنار نکات هم‌خوان پیشین، این نتیجه را به دست می‌دهد که در شکل‌گیری بخش بزرگی از مولفه‌های روایات ایرانی‌اسلامی اسطوره جمشید، صفات زمانی و فرهنگی دوره بانس در زاگرس جنوبی نقش مهمی داشته و این نقش بر خاطره جمعی راویان سازنده اسطوره مذکور موثر بوده است. در یک جمع‌بندی، ۶ مولفه هم‌خوان میان دو سوی ارزیابی شده در چارچوب جدول ۱ آورده شده‌اند، همچنین حدود مرتبط با گستره فرهنگ بانس در حوضه رود کر در شکل ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: هم‌خوانی‌های میان مؤلفه‌های اسطوره جمشید و دوره پیش از تاریخ بانس در فارس

نکته هم‌خوان	صورت نکته در روایات ایرانی - اسلامی اسطوره جمشید	صورت نکته در دوره بانس
جغرافیای همسان	فعالیت‌های عمرانی جمشید از قبیل انتساب ساختن ورجمکرد در زیر کوه چمگان پارس، بنیاد شهر اصطخر و غیره	یک فرهنگ پیش از تاریخ و مرتبط با حدود حوضه رود کر در فارس
گاه‌نگاری همسان	۲۸۰۰-۳۴۰۰ پ.م.	۲۷۰۰-۲۸۰۰-۳۴۰۰ پ.م.
تحولات صنعتی و اقتصادی	استخراج سنگ و گوهر از کانسارها و دریا، توسعه اهلی کردن و نگهداری از چهارپایان به ویژه گوسپند و بر خورداری جمشید از لقب خوب‌رمه	واردات سنگ‌های ارزشمند، فلز و دیگر مواد خام از سرزمین‌های اطراف و از جمله دریا و پرداخت صنعتی بر روی این مواد، گسترش دام‌پروری و نگهداری از گوسپند
شکوفایی سطح زندگی و رشد جمعیت	رفاه و سعادت مردم در سیصد سال میانی حکومت جمشید که منجر به افزایش شدید جمعیت، کمبود محیط زیست و در نتیجه، گسترش آن شد.	شکوفایی اقتصادی جوامع در محوطه‌های مرتبط با دوره بانس میانی در حوزه رود کر، افزایش جمعیت و گسترش این محوطه‌ها در این دوره
بحران در اواخر دوره	بروز مشکلات و دور شدن فر ایزدی از جمشید و آواره شدن او برای یکصد سال	بروز بحرانی شدید در محوطه‌های حوزه رود کر و زوال سخت محوطه تل ملیان در این گستره در دوره بانس جدید
ارتباط با سیلاب / توفان	پیرو اوستا (وندیداد، فرگرد ۲) و مینوی خرد (۱۳۵۴: ۴۳) دوره جمشید درگیر یک سرمای سخت یا باران شدید شد و او برای رویارویی با این موضوع و نجات حیات، سازه ورجمکرد را ساخت. همچنین در دوره اسلامی نیز، گاه میان دوره جمشید و روزگار توفان نوح یک هم‌زمانی توصیف شده است. در مطالعات نوین نیز به ارتباط میان این رخداد منتسب به دوره جمشید و سیلاب میان‌رودان نظرهایی مطرح شده است (Oettinger, 2013: 175-176, 180-18)	هم‌زمانی بخشی از دوره بانس با انتهای دوره جم‌ت نصر میان‌رودان و سیلاب بزرگ رخ داده در آن دوره (Mörner, 2015: 29-30) از میان‌رودان

شکل ۱. محوطه‌های مرتبط با دوره بانس، فازهای اولیه یا قدیم، میانی و جدید در حوضه رود کر (Alden, 2013: 212).

شکل ۲. نتیجه مطالعه‌ای با الگوی مشابه در حوزه باستان‌شناسی چین.

سمت چپ، یک نقشه تطبیقی میان محوطه‌های مرتبط با فرهنگ ارلیتو و سکونتگاه‌های مطرح شده برای دودمان شانگ را نشان می‌دهد (Chang, 1968: 195) که بیشتر اساطیری فرض می‌شود. امروزه این نگاه به ارتباط گستره فرهنگی ارلیتو و محوطه‌های آن با شهرهای مربوط به دودمان اساطیری شیا که در منابع مکتوب متاخر به آن‌ها اشاره شده، بازنویسی شده است (راست)، به طوری که در مطالعات باستان‌شناسی چین، از گستره فرهنگ ارلیتو در جایگاه موجودیت میدانی

مؤلفه‌های دودمان اساطیری شیا به زبان باستان‌شناسی یاد می‌شود (Liu & Xu, 2007: 898). گفتنی است که مطالعه اخیر یادشده، در چارچوب یک برنامه پژوهشی بزرگ دولت چین با عنوان *Xia-Shang-Zhou Chronology Project* بوده است.

۷. نتیجه‌گیری

در این مقاله بر اساس بنیادهای مطالعاتی به کار رفته در حوزه باستان‌شناسی اساطیر، به ارزیابی مؤلفه‌های یک اسطوره (دوره جمشید) و یک دوره فرهنگی از منظر باستان‌شناسی (دوره بانش) پرداخته شد. در این پژوهش دیده شد که میان دو سوی واری شده، مطابقت‌های جغرافیایی، زمانی و توصیفی زیادی دیده می‌شود که می‌توانند بیان‌گر نقش خاطره جمعی زیست‌کنندگان محوطه‌های فرهنگ بانش در شکل‌گیری روایات ایرانی-اسلامی اسطوره جمشید باشند. این که در اسطوره جمشید و در یک جغرافیای یکسان و در یک گاه‌نگاری کاملاً مشابه، الگوها و تحولاتی اقتصادی و اجتماعی خاصی توصیف شده‌اند که کاملاً با نمونه‌های همتای مرتبط با دوره پیش از تاریخ بانش در حوزه رود کر هم‌خوانی دارند، نشان می‌دهد که این اسطوره از قابلیت پشتیبانی مستند بر اساس شواهد باستان‌شناختی برخوردار است. از طرفی نباید فراموش کرد در شکل‌گیری یک پدیده اساطیری، الزاماً یک جریان اجتماعی-فرهنگی نقش نداشته است و می‌توان چنین پنداشت که مجموع مؤلفه‌های مرتبط با یک دوره فرهنگی، یک شخصیت حقیقی کهن و یا یک واقعه طبیعی در کنار هم که ممکن است هر کدام به زمانه‌ای متفاوت متعلق باشند، به شکل‌گیری رگه‌های مختلف یک داستان اسطوره‌ای منتج شده باشند و باستان‌شناسی اساطیر نه با اثبات همه این رگه‌ها، بلکه فقط با پیگیری یک یا شمار محدودی از این نشانه‌ها، می‌تواند در بررسی میزان تاریخ‌مندی هسته آن اسطوره سودمند باشد.

حامی مالی

ندارد

سه‌م نویسنده‌گان در پژوهش

سه‌م نویسنده‌گان برابر است.

تضاد منافع

ندارد

منابع

- ابن بلخی. (۱۳۸۵). *فارسنامه*، تصحیح و تحشیه گای لیسترانج و ریتولد آلن نیکلسون، تهران: انتشارات اساطیر.
- ابن مسکویه. (۱۳۷۳). *تجارب الامم فی اخبار ملوک العرب و العجم*، به تصحیح رضا انزابی نژاد و یحیی کلانتری، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- اسکالونه، انریکو. (۱۳۹۴). *باستان شناسی جوامع ایران باستان (در هزاره سوم پیش از میلاد)*، ترجمه سید منصور سید سجادی، تهران: انتشارات سمت.
- اوستا؛ کهن ترین سرودهای ایرانیان. (۱۳۷۹). جلد یکم و جلد دوم، ترجمه جلیل دوستخواه، چاپ پنجم، تهران: انتشارات مروارید.
- بلعمی، ابوعلی. (۱۳۸۶). *تاریخ بلعمی*، ترجمه و تصحیح محمدتقی بهار و محمد پروین گنابادی، تهران: انتشارات هرمس.
- بندهش (ایرانی). (۱۳۸۰). *فرنبغ دادگی*، ترجمه مهرداد بهار، چاپ دوم، تهران: انتشارات توس.
- بندهش هندی (متنی به زبان پارسی میانه). (۱۳۸۸). *تصحیح و ترجمه رقیه بهزادی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بیرونی، ابوریحان. (۱۳۵۲). *آثارالباقیه عن قرون الخالیه*، ترجمه اکبر دانا سرشت، تهران: انتشارات ابن سینا.
- ثعالبی، ابومنصور عبدالمک بن محمد ثعالبی. (۱۳۸۵). *شاهنامه (تاریخ) ترجمه محمود هدایت*، تهران: انتشارات اساطیر.
- حسینی قزوینی، شرف الدین فضل الله. (۱۳۸۳). *المعجم فی آثار ملوک العجم*، به کوشش احمد فتوحی نسب، تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- حمدالله مستوفی قزوینی. (۱۳۶۴). *تاریخ گزیده*، به کوشش عبدالحسین نوایی، چاپ سوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- حمزه اصفهانی (حمزه بن حسن اصفهانی). (۱۳۴۶). *تاریخ پیامبران و شاهان (سنی ملوک الارض و الانبیاء)*، ترجمه جعفر شعار، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- خلاصه فوتیوس (خلاصه تاریخ کتسیاس، از کورش تا اردشیر). (۱۳۸۰). *ترجمه کامیاب خلیلی*، تهران: انتشارات کارنگ.
- دینکرد هفتم. (۱۳۸۹). *ترجمه محمد تقی راشد محصل*، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- دینوری، احمد بن داود. (۱۳۴۶). *اخبار الطوال*، ترجمه صادق نشات، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- طبری، محمدبن جریر. (۱۳۵۳). *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، جلدهای اول و دوم، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۵۳). *شاهنامه*، نسخه ژول مل، چاپ دوم، جلدهای ۱ تا ۵، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.

فیروزی، سوزنا. (۱۴۰۱). «باستان‌شناسی اساطیر؛ چیستی و کارایی آن در مطالعات باستان‌شناسی ایران»، تاریخ‌اندیش، شماره پیاپی ۱۱، بهار، صص: ۲۳-۷.

گردیزی، ابوسعید عبدالحی ابن ضحاک ابن محمود. (۱۳۶۳). *زین الاخبار (تاریخ)*، به تصحیح حبیبی، عبدالحی، تهران، انتشارات دنیای کتاب.

گزیده‌های زادسیرم. (۱۳۶۶). ترجمه راشد محمدتقی محصل، تهران: انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی. *مجمّل التواریخ و القصص*، نواده مهلب بن محمد بن شادی اسدآبادی. (۱۳۷۸/۲۰۰۰). ویرایش سیف‌الدین نجم‌آبادی و زیگفرید وبر، برلین: دومنده‌نیکار هوزن.

مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین. (۱۳۶۳). *مروج الذهب و معادن الجواهر*، جلد یکم، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مینوی خرد. (۱۳۵۴). ترجمه احمد تفضلی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

ونگ، دیوید. (۱۳۸۴). «تحقیق تاریخی-تفسیری در معماری»، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، صفه، شماره ۳۹: صص ۱۰۱-۶۷.

ویت، م. مری و رابرت. ه. دایسون. (۱۳۸۲). گاهنگاری ایران از حدود هشت هزار تا دو هزار پیش از میلاد، ترجمه اکبر پورفرج و احمد چایچی امیرخیز، تهران: انتشارات نسل باران.

Alden, J.R. (2013). The Kur River Basin in the Proto-Elamite Era-Surface Survey, Settlement Patterns, and the Appearance of Full-Time Transhumant Pastoral Nomadism, In: *Ancient Iran and Its Neighbours: Local developments and long-range interactions in the fourth millennium BC*, pp.207-232, Chapter 12, Cameron.A. Petrie (edt.), Oxford: Oxbow Books.

Boroffka, N.G.O. and L.M. Sverchkov, (2013). The Jaz II and III period pottery. Classification and chronology viewed from Bandykhan, Southern Uzbekistan", In: *Pottery and chronology of the Early Iron Age in Central*, pp: 49-74, Marcin Wagner (edt.), Warszawa: The Kazimierz Michalowski Foundation.

Carnoy, A.J., 1964. *Iranian Mythology*, in Louis Herbert Gray, ed., *The Mythology of All Races VI*, Boston, 1917; repr. New York.

Chang, K.C., (1968). *The Archaeology of ancient China*. Rev. ed. New Haven: Yale University Press.

Herodotus. Histories. Eng. trans. A.D. Godley. Loeb Classical Library. London, 1942-46. Available at: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126>

Keller, M.L., 2016. "Archaeomythology as Academic Field and Methodology", In: *Myth Shattered and Restored*, Proceedings of Associations for the study of women and mythology, Eds.: M. Dumont and G. Devi. Women and Myth Press.

- Kodros, C.E., 2019. *Archaeomythology; A journey to our forgotten past*, Morrisville: Lulu Publishing Services.
- Liu L. and H. Xu, 2007. "Rethinking Erlitou: legend, history and Chinese archaeology", *Antiquity* 81 (314): 886-901.
- Mörner, N.A., 2015. "The Flooding of Ur in Mesopotamia in new perspective", *Archaeological*
- Oettinger, N., 2013. "Before Noah: Possible Relics of the Flood-Myth in Proto-Indo-Iranian and Earlier", In: *Proceedings of the 24th Annual UCLA Indo-European Conference. Bremen: Hemen*, Edited by Stephanie W. Jamison, H. Craig Melchert, and Brent Vine, pp.169–83, . Bremen: Hemen.
- Widengren, G., 1965. *Die Religionen Irans*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.
- Zeder, M.A., 1988. "Understanding Urban Process Through the Study of Specialized Subsistence Economy in the Near East", *Journal of Anthropological Archaeology* (7): 1-55.
- Zeder, M.A., 1991. *Feeding Cities* [Detailed study of Banesh faunal use at Malyan, ancient Anshan.]. Washington DC: Smithsonian Institution Press.

References

- Al-Bīrūnī, A.R. 1973. The chronology of ancient nations (*Āthār al Bāqiya ‘an al Qurūn al Khāliya*). Trans. Akbar Danā Sarisht. Tehran: Ibn Sina. [in Persian]
- Alden, J.R. (2013). The Kur River basin in the Proto-Elamite Era-Surface Survey, Settlement Patterns, and the Appearance of Full-Time Transhumant Pastoral Nomadism. In Cameron A. Petrie (ed.), *Ancient Iran and Its Neighbours: Local developments and long-range interactions in the fourth millennium BC*, pp.207–232, Oxford: Oxbow Books.
- Al-Dīnawarī, A. B. D. (1967). *Akhbār al Ṭiwāl*. Trans. Sadeq Neshat. Tehran: Bonyad e Farhang e Iran . [in Persian]
- Al-İṣfahānī, H. (1967). *History of the Prophets and Kings*. Trans. Ja‘far Sho‘ar. Tehran: Bonyad e Farhang e Iran . [in Persian]
- Al-Mas‘ūdī, A. A. B. H. (1984). *The Meadows of gold and mines of gems*. Vol. 1. Trans. Abolqasem Payandeh. Tehran: Elmi va Farhangi . [in Persian]
- Al-Tha‘ālibī, A. M. A. M. (2006). *History of the kings of Persia*. Trans. Mahmoud Hedayat. Tehran: Asatir . [in Persian]
- Bal‘amī, A. A. (2007). *History of Bal‘amī*. Ed. & trans. Mohammad Taghi Bahar & Mohammad Parvin Gonabadi. Tehran: Hermes . [in Persian]
- Boroffka, N. G. O., & Sverchkov, L.M. (2013). The Jaz II and III period pottery.... In Wagner, M (ed.), *Pottery and Chronology of the Early Iron Age in Central Asia*, pp.

- 49–74, Warszawa: The Kazimierz Michalowski Foundation.
- Carnoy, A.J., (1964). *Iranian mythology*, in L.H. Gray (ed.), *The Mythology of All Races VI*. Boston, 1917; repr. New York.
- Chang, K.C., (1968). *The Archaeology of ancient China*. Rev. ed. New Haven: Yale University Press.
- Dēnkard VII. (2010). Trans. Mohammad Taghi Rashed Mohassel. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies . [in Persian]
- Farrokh Bag Dādagī. 2001. *Bundahishn (Iranian Version)*. Trans. Mehrdad Bahar. Tehran: Tous . [in Persian]
- Ferdowsi, A. (1974). *The Shahnameh*. Jules Mohl ed., vols. 1-5. Tehran: Sherkat e Ketāb hā ye Jibi . [in Persian]
- Firouzi, S. (2022). Archaeology of myth... *Tarikh Andish* 11, 7-23 . [in Persian]
- Gardīzī, A. S. A. H. (1984). *Zayn al Akhbār*. Ed. Abdolhay Habibi. Tehran: Donya ye Ketab . [in Persian]
- Herodotus. *Histories*. Eng. trans. A.D. Godley. Loeb Classical Library. London, 1942-46. Available at: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126>
- Ḥusaynī Qazvīnī, S. A. F. A. (2004). *Al Mu'jam fī Āthār Mulūk al 'Ajam*. Ed. Ahmad Fotouhi Nasab. Tehran: Anjoman e Āthār va Mafākhir e Farhangi . [in Persian]
- Ibn al Balkhī. (2006). *Farsnameh*. Ed. G. Le Strange & R.A. Nicholson. Tehran: Asatir . [in Persian]
- Ibn Miskawayh. (1994). *The Experiences of Nations*. Ed. Reza Anzabi Nejad & Yahya Kalantari. Mashhad: Ferdowsi University Press . [in Persian]
- Indian Bundahishn. (2009). Ed. & trans. Roqayeh Behzadi. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies . [in Persian]
- Keller, M. L., (2016). "Archaeomythology as an academic field and methodology. In Dumont, M. & Devi, G. (eds.), *Myth Shattered and Restored*, Women and Myth Press.
- Kodros, C. E. (2019). *Archaeomythology; A journey to our forgotten past*. Morrisville: Lulu Publishing Services.
- Liu, L., & Xu, H. (2007). Rethinking Erlitou... *Antiquity*, 81(314), 886-901.
- Mörner, N. A. (2015). The flooding of Ur in Mesopotamia in new perspective." *Archaeological ...* [entry truncated as in original]
- Mujmal al Tawārīkh wa al Qiṣaṣ. (2000). Ed. S. Najmabadi & S. Weber. Berlin: Domaneh Nikareh . [in Persian]
- Mustawfī Qazvīnī, H. (1985). *Tārīkh i Guzīda*. Ed. Abdolhossein Navaei. Tehran: Amirkabir. [in Persian]

- Oettinger, N. (2013). *Before Noah...* In *Proceedings of the 24th Annual UCLA Indo-European Conference*, pp. 169–83. Bremen: Hempen.
- Scaloni, E. (2015). *Archaeology of ancient Iranian societies...* Trans. S.M. Seyed Sajjadi. Tehran: SAMT . [in Persian]
- Selections of Zādspram. (1987). Trans. Mohammad Taghi Rashed Mohassel. Tehran: Institute for Cultural Studies. [in Persian]
- Ṭabarī, M. b. J. (1974). *The History of al Ṭabarī*. Trans. Abolqasem Payandeh. Vols. 1-2. Tehran: Bonyad e Farhang e Iran. [in Persian]
- The Avesta: The oldest hymns of the Iranians*. (2000). Trans. Jalil Dustkhah. Vols. 1-2. Tehran: Morvarid. [in Persian]
- The epitome of Photius: Summary of Ctesias' History*. 2001. Trans. Kamyab Khalili. Tehran: Karang. [in Persian]
- The wisdom of the spirit of wisdom*. (1975). Trans. Ahmad Tafazzoli. Tehran: Bonyad e Farhang e Iran. [in Persian]
- Wang, D. (2005). Historical interpretive research in architecture. *Soffeh*, 39, 67-101. [in Persian]
- Widengren, G. (1965). *Die Religionen Irans*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Witt, M. M., & Dyson, R.H. (2003). *Chronology of Iran from ca. 8000 to 2000 BCE*. Trans. Akbar Pourfaraj & Ahmad Chaychi Amir Khiz. Tehran: Nasl e Baran. [in Persian]
- Zeder, M. A. (1988). Understanding Urban Process... *Journal of Anthropological Archaeology* 7, 1-55.
- Zeder, M. A. (1991). *Feeding Cities*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.